

DIN CORESPONDENȚA LUI NICOLAE DENSUȘIANU PRIVIND DIFUZAREA CHESTIONARULUI ISTORIC ȘI STRÂNGEREA DATELOR PENTRU „DACIA PREISTORICĂ”

Ioachim Lazăr

Contestat vehement de Vasile Pârvan, admonestat de Nicolae Iorga, pentru ipotezele sale, neînțeles de cei mai mulți dintre contemporani pentru singurătatea în care se închisese către sfârșitul vieții spre a-și putea finaliza opera sa monumentală „Dacia preistorică”, Nicolae Densușianu a fost înconjurat și după moarte de o tăcere tendențioasă care nici astăzi nu s-a destrămat cu totul. Prin întreaga sa operă Nicolae Densușianu rămâne un exemplu viu al sacrificiului și efortului spiritual și material pe altarul științei istorice românești moderne¹.

În cadrul strădaniilor marilor înaintași de a iscodi cât mai adânc în trecut, așa cum au făcut-o Costin, Cantemir, Hașdeu sau Eminescu, și înrudit mai ales cu ultimul, amândoi operând în același câmp mitologic, Nicolae Densușianu, realizează un monument grandios pe care-l închină poporului său, unde se vede limpede că acest popor este cel mai vechi pe aceste meleaguri și cel mai în măsură să aibă tainice și neștiute rădăcini pornind de la pragul începutului de lumi².

Anul 1885 marchează în activitatea lui Nicolae Densușianu un moment de cea mai mare importanță; acum începe să lucreze la „Dacia preistorică”, operă grandioasă ca dimensiuni și ca plan, pe care mintea și inima lui de mare patriot năzuia s-o ridice ca pe cel mai de preț monument în cinstea patriei³.

La 2 iulie 1887, Nicolae Densușianu sublinia că era ocupat „cu o lucrare mai mare și pe care doresc s-o pot duce sănătos la capăt, sunt silit ca în anul acest să mă pot duce în Italia, pentru ca să studiez arhivele și poporul de acolo⁴. Dorind să realizeze acea dificilă istorie a românilor pentru perioada cuprinsă între retragerea autorităților romane la sud de Dunăre și până la constituirea

1. Referitor la activitatea lui Nicolae Densușianu vezi lucrările: C.I. Istrati, *Nicolae Densușianu. Viața și opera sa*, București, 1912; Alexandru Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nicolae Densușianu (1846-1911)*, București, 1912.

2. Manole Neagoe, *Studiu introductiv la „Dacia preistorică”*, București, 1986, p. 9.

3. Ibidem.

4. Biblioteca centrală universitară Cluj-Napoca, *Corespondență Fr. Hossu Longin*, vol. II, filele 115-116

statelor feudale românești, propusă și încurajată de Academia Română, Nicolae Densușianu face în anul 1887 o călătorie în străinătate, cercetând arhive și biblioteci în vederea depistării unor noi informații. Merge mai întâi la Agram, unde studiază istoria românilor din Croația, vizitând satele românești slavizate, de pe lângă râul Culpă (Kupa), cercetează apoi satele istro-românilor, unde culege texte istro-române, pe care le va introduce în „Dacia preistorică”. Apoi ajunge în Dalmația, la Ragusa, unde se păstrau foarte multe documente referitoare la românii din peninsula Haemului, mai ales la Morlaci, cât și la relațiile țărilor române cu această republică dalmată⁵. La Roma, poposește pentru a cerceta documentele din arhivele și biblioteca Vaticanului⁶.

Dar călătoria nu-i dă istoricului satisfacția elucidării principalelor probleme ale formării poporului român. Lipsit de elemente de documentare absolut necesare reconstituirii evoluției parcurse de poporul român între secolele III-XII, Nicolae Densușianu se vede nevoit să recurgă la elementele de limbă, folclor, etnografie și tradiție populară istorică. Spre a intra în posesia tradițiilor istorice pe care le bănuiește a se păstra în memoria țaranului român, Nicolae Densușianu îi comunica lui Francisc Hossu Longin, despre alcătuirea și difuzarea cu sprijinul autorităților, în toate provinciile românești a unui „Chestionar despre tradițiile istorice și antichitățile țărilor locuite de români”⁷. În concepția lui Nicolae Densușianu, împletirea dintre folclorul românesc și mitologia romană este atât de strânsă, încât lui i se pare de domeniul evidenței că legenda populară cu soarele și luna și căsătoria lor este un fapt mitologic a cărei valoare nu mai poate fi discutată. Nicolae Densușianu acorda credit deplin creației populare, vechilor tradiții cărora le conferă o importanță determinantă pentru cunoașterea trecutului celui mai îndepărtat, după cum o mărturisește el însuși răspicat în introducerea la Chestionarul istoric.

În activitatea de strângere a datelor Nicolae Densușianu apelează și la avocatul Francisc Hossu Longin, din Deva, căruia îi trimite o scrisoare la 1 iunie 1892, spunându-i că dorește să aibă pentru studiile sale „Istorice” diferite denumiri de hotare din comunele comitatului Hunedoara, cu deosebire din Țara Hațegului, de pe Strei și de pe Valea Mureșului. Nicolae Densușianu era convins că în numirile acestea diferite de câmpuri și hotare se „afla un material prețios pentru istoria cea veche a poporului român. Așa este istoria. Lumină și încă lumină permanentă se poate face numai cu investigări nouă pe toate terenele, iar odată lumina făcută, încep ei dușmanii originii și existenței noastre să-și plece capul și să ne respecte mai mult”⁸. La rândul său Francisc Hossu Longin îi comunica lui Nicolae Densușianu că a „făcut toți pașii necesari. În comitatul Huniadorei, sunt în trei resp(ectiv) în patru locuri cărți funduarie. Anumit aici (Deva n.n.) la Hațeg, în Orăștia și la Baia de Criș. Aici am angajat pe un oficial

5. Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 41.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*.

8. Stelian Mîndruț, *Contribuții epistolare la bibliografia operei istoricului Nicolae Densușianu (1879-1897)*, în „Sargetia”, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 301.

de la cartea funduarie, ca să ia cărțile funduarie, tabelele (reslet lajstrom) și eventual și mapele și pe baza lor să culeagă datele⁹. Pentru Hațeg este solicitat Paul Olteanu, un învățător harnic, iar la Orăștie se apelează la protonotarul Petru Drăghici¹⁰. La Baia de Criș era contactat avocatul Silviu Moldovan. Francisc Hossu Longin îi promitea tot sprijinul său lui Nicolae Densușianu, asigurându-l că va face „tot posibilul ca să capeți date cât se poate de exacte”¹¹. În același timp îl anunța despre trimiterea unei mape (hărți) a întregului comitat pe care „servăd multe numiri de hotare”¹². Avocatul devean îi atrăgea atenția lui Nicolae Densușianu asupra faptului că aceste documente „sunt făcute de oameni și nemernici, deci vor fi și greșeli, avem însă mulți notari români și alți cărturari și astfel voi putea face și o revizie oarecare prin ei”¹³. Dar „ar fi bine – îi scria Francisc Hossu Longin în continuare – ca să te repezi odată până aici, că a-i pote, capeta și mai multe date, apoi și muzeul de aici merită multă atenție”¹⁴.

La 27 martie 1893, Francisc Hossu Longin își motiva întârzierea răspunsului său prin faptul că mai aștepta „numirile de hotare... din cercul Orăștie... și din cercul Gioagiului”¹⁵. La începutul anului 1893 prima parte a Chestionarului era publicată atât în „Gazeta Transilvaniei”, cât și în „Telegraful român”, cu intenția de-al face cunoscut în toată Transilvania. Din cauza dificultăților întâmpinate în strângerea datelor istorice, Francisc Hossu Login îi recomanda lui Nicolae Densușianu să tipărească chestionarele separat, în așa fel, „ca să fie loc de a putea face cel puțin însemnări la eventualele răspunsuri, apoi acele coale să le trimiți la Asociațiunea Transilvaniei ca să le împartă la despărțăminte, apoi pe la Reuniunile învățătorilor și Reuniunilor femeilor (că și de acelea sunt multe azi), pe la bărbații mai zeloși ai noștri și mai presus de toate să te adresezi la Mitropoliți și episcopii români, ca ei, prin circulare sau alte căi să le trimită preoților și să le recomande în atențiune adunarea răspunsurilor și atunci cred că vei căpeta un material mai bogat decât cu simpla publicare prin diuarie”¹⁶.

Ținând seama de recomandările prietenului său, Nicolae Densușianu tipărește prima parte a chestionarului, la începutul anului 1893. Un număr de exemplare sunt trimise și lui Francisc Hossu Longin pentru difuzare la unele personalități ale comitatului Hunedoara. „Chestionarul l-am primit – îi răspunde avocatul devean – și l-am împărțit. Dacă vei mai trimite vreo 10-20 de exemplare, le voi împărți și acelea”¹⁷. Prin scrisorile trimise de Nicolae Densușianu lui Francisc Hossu Longin, se confirmă trimiterea de formulare, în Transilvania,

9. *Vezi anexa I.*

10. *Ibidem.*

11. *Ibidem.*

12. *Ibidem.*

13. *Ibidem.*

14. *Ibidem.*

15. *Vezi anexa II.*

16. *Ibidem.*

17. *Vezi anexa III.*

printre care un număr de 6 exemplare la Deva, 300 la Sibiu, 10 la Hațeg, 2 protopopiatului local, 20 profesorului Olteanu¹⁸.

Prima parte a chestionarului istoric a fost împărțită încă în iunie 1893 dar răspunsurile întârzie. La 18 februarie 1896, învățătorul Paul Olteanu din Hațeg îi scria lui Francisc Hossu Longin despre greutățile întâmpinate, spunându-i că „am convenit de mai multe ori cu ei, i-am îndemnat cu vorba, dar toate de-a surda. I-am făcut cunoscut și lui Densușianu¹⁹. Pentru partea a II-a a Chestionarului, învățătorul Paul Olteanu propunea un număr de 30 de persoane, preoți, învățători, proprietari, societăți culturale, etc.²⁰.

Exemplare ale chestionarului istoric sunt difuzate, pe Valea Rodnei, în vara anului 1895, de către tânărul elev de liceu, Gavril Todica. „Încă fiind în Bistrița am capetat de la II (ustritatea) V (oastră) câteva exemplare din magistralul Chestionar, pentru adunarea tradițiilor istorice”²¹. Tânărul Todica solicita încă câteva exemplare „căci fiind în pozițiune favorabilă aş putea face bune isprăvi ..promițându-i la rândul său să-i trimită câteva documente istorice”²². După terminarea liceului din Blaj, Gavril Todica, stabilindu-se în comitatul Hunedoarei, continuă să-i furnizeze marelui istoric o serie de date despre Grădiștea Muncelului și Cetatea de la Cioclovina (sau cetatea Marcului)²³.

În anii 1894-1895 avocatul Francisc Hossu Longin și soția sa, Elena, fiica lui Gheorghe Pop de Băsești, sunt obligați să stea mai mult la Băsești. Este perioada în care Gheorghe Pop de Băsești era implicat în procesul Memorandului și apoi al executării pedepsei de un an temniță în închisoarea de la Vaț²⁴. La 10 noiembrie 1894 Francisc Hossu Longin îi scria lui Nicolae Densușianu, din Băsești, informându-l despre necesitatea de a veni aici „la moșia socrului meu, unde se află și soția mea, ca să punem la cale cele mai necesare ale economiei”²⁵. „De când socrul meu e în închisorile din Vațiu, atât eu cât mai ales soția mea, absentăm cu lunile de acasă și tot mereu suntem într-o agitațiune consumatorie. Ea mai mult la moșia părinților, eu când aci, când la Deva, ca să mai pun la cale cele mai urgente lucruri, iar socrul în Vațiu”²⁶.

La 22 februarie 1896 Francisc Hossu Longin îi trimitea lui Nicolae Densușianu, un răspuns împreună cu scrisoarea lui Paul Olteanu în care arăta măsurile luate pentru difuzarea părții a II-a a chestionarului. „Cunoscând puțini din învățătorii noștri de pe aici, m-am adresat fratelui Olteanu, ca împreună cu Nicolae Sânzian, să-mi compună o listă”²⁷. Învățătorul Paul Olteanu având în vedere greutățile întâmpinate la strângerea datelor necesare pentru prima parte

18. Stelian Mîndruț, op. cit., p. 302, nota 26.

19. Biblioteca Academiei Române, *Arhiva Nicolae Densușianu, VIII, varia I, fila 363*.

20. *Ibidem*.

21. *Vezi anexa IV*.

22. *Ibidem*.

23. *Vezi anexa V*; În realitate este vorba despre cetatea dacică de la Piatra Roșie.

24. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român, 1918*, Vol. I, București, 1983, p. 268.

25. *Vezi anexa VI*.

26. *Ibidem*.

27. *Vezi anexa VII*.

a chestionarului, își exprima temerea „că așa o pățim și acum”²⁸. Totodată Francisc Hossu Longin îi promitea că în cazul în care îi va trimite și lui câteva exemplare le va „împărți la cunoscuții mei de pe aici”²⁹.

Răspunsurile primite la chestionarul istoric prezintă un interes deosebit și abordează numeroase domenii și discipline: istoricul își poate extrage date asupra evenimentelor petrecute, mai ales pe plan local; arheologul poate afla știri despre scoaterea la iveală a importante vestigii materiale; paleontologul are surpriza unor descoperiri de paleofaună; istoricul de artă se poate documenta asupra arhitecturii, sculpturii și picturii vechi; lingvistul găsește un mare număr de cuvinte arhaice. Dar cel mai mare interes îl trezește etnografului și folcloristului, cercetătorului culturii populare, chestionarele constituind o adevărată „mină pentru cunoașterea vieții sufletești a poporului român”.

Nicolae Densușianu se retrage din istorie, o istorie pe care o știa cum puțini alții o cunoscuseră, și cu acest bagaj enorm mitologic colindă munții, cercetează semnele naturii de care se leagă atâtea legende. Nu-l mai interesează investigația propriu-zisă și despărțirea binelui de rău, aflarea adevărului istoric așa cum se desprinde din documente, pentru că el devine creatorul de mit, în ciuda unei înșelătoare parade de erudiție ce însoțește pagină cu pagină lucrarea, spiritului este eliberat de dogme și norme, plutește puternic peste o lume imensă, plămădind-o după închipuirea sa, nemaisupunându-se nici unei reguli colective.

De la început ne întâmpină în „Dacia preistorică”, dilema autorului, de a elabora o istorie a miturilor sau o mitologie românească. Chiar dacă în cercetarea întreprinsă de Nicolae Densușianu nu lipsește o pronunțată tendință mitologizantă, contribuția sa la cunoașterea celor mai vechi mituri aparținând spațiului nostru etnic și spiritual este dintre cele mai originale și prețioase.

Într-o adresă trimisă ministrului Austro-Ungariei, la București, în cursul anului 1900, Nicolae Densușianu mărturisea că preocupările sale pentru istoria străveche datează de 15 ani, iar o parte din timpul petrecut de el în bibliotecile și arhivele străine l-a folosit pentru culegerea informațiilor privind trecutul preistoric al țărilor de la Dunăre³⁰.

Preocupat de redactarea „Daciei preistorice”, Nicolae Densușianu se izolează tot mai mult de prieteni și cunoscuți. Cu prilejul unei vizite efectuate la Deva, către sfârșitul anului 1899, de către Constantin Popescu din București, Francisc Hossu Longin îl ruga să dea de urmele lui Nicolae Densușianu, despre care nu mai știa nimic. Abia la 23 februarie 1900, acesta îi comunica lui Francisc Hossu Longin că „Domnul N. Densușianu este bibliotecarul Marelui Stat Major al armatei, are biroul în strada Colței, la Școala de Rezboi”³¹. În locuința sa „este aproape imposibil să se introducă cineva; la birou de asemenea

28. Biblioteca Academiei Române, București, *Arhiva Nicolae Densușianu, VIII, varia I, fila 363*.

29. *Vezi anexa VII*.

30. C.I. Istrati, *op. cit.*, p. LI.

31. BCU Cluj-Napoca, *Correspondența Fr. Hossu Longin, Vol. XI, fila 106-107*.

nu primește pe nimeni³². „El continuă la lucrarea aceea; documente are multe, însă dacă iar mai putea procura cineva ar mai voi să aibă”³³.

Cea mai mare parte a timpului, Nicolae Densușianu și-o petrece cu redactarea „Daciei preistorice”, care solicită un volum uriaș de muncă. Parcurge toate scrierile antice pentru a depista informații privind mitologia greacă și legăturile acesteia cu spațiul carpato-danubiano-pontic. Nu a avut șansa să o vadă tipărită și finisată. Moartea îl surprinde la 24 martie 1911. Nicolae Densușianu se despărțea de lume tot așa de modest precum trăise în ea. Nu pleca din lumea aceasta cu zgomot și alai, pentru că ziua de înmormântare nu era singura în care i se mai pomenea numele³⁴.

Se depărtase de oameni, fie pentru că nu înțelegeau sensul operei sale, fie din cauza eforturilor pe care trebuia să le depună, în luptă cu timpul, pentru încheierea lucrării. Moare într-o izolare mizantropă, urmând ca opera vieții sale să fie tipărită de alții, greu de găsit, căci după aprecierile lui Alexandru Lapedatu „Nicolae Densușianu s-a depărtat enorm de câmpul studiilor istorice ale contemporanilor săi, avântându-se pe terenuri pe care nu mai poate fi urmărit de cineva fără riscul de a nu pierde, ca și dânsul, lumea realității istorice”³⁵.

Nicolae Densușianu este în „Dacia preistorică” un creator de mitologie, în ciuda eforturilor făcute de el de a istoriciza, de a găsi o armătură științifică pentru creația sa. „Dacia preistorică” trebuie privită și primită ca o superbă mitologie dar și ca un imens tezaur de informații. În cadrul strădaniilor marilor înaintași de a iscodi cât mai adânc în trecut, Nicolae Densușianu realizează o monumentală operă pe care o închină poporului român.

32. *Ibidem*.

33. *Ibidem*.

34. C.I. Istrati, *Nicolae Densușianu, viața și opera sa*, în *Analele Academiei Române, seria II, tomul XXXIV, 1911-1912*, Memoriile secțiunii științifice, București, 1912, p. 599.

35. Alexandru Lapedatu, op. cit. p. 48-49.

Deva, 12 iunie 1892

PREA STIMATE AMICE!

Primește sincerele noastre mulțumiri pentru gingăsia aducere aminte.

Aseme și noi îți dorim fericire deplină și sănătate ca să poți lucra la marele op, ce-l așteaptă cu sete întreaga românie.

Tot ce mai dorim este să te mai vedem și să petrecem împreună câteva zile plăcute.

Te-am tot așteptat și n-ai venit – credem că ai fi fost ocupat – ei, dar să ști că dacă nu vei veni nici în vara aceasta, apoi ne vom duce noi să te căutăm, că multe am avea de a-ți povesti.

Încredințarea ta, relativ la datele despre numirile de hotare, o primesc cu plăcere și totodată mă grăbesc a-ți aduce la cunoștință, că am făcut toți pașii necesari. În comitatul Huniadorei sunt în trei, respectiv în patru locuri cărți funduarie.

Anumit aici, la Hațeg, în Orascia și la Baia de Crișiu. Aici am angajat pe un oficial, de la cartea funduarie, ca să se ia cărțile funduarie, tabelele (reslet lajstrom) și eventual și mapele și pe baza lor să se culeagă datele.

Trebuie însă să ști că cărțile funduarie și pe aici, sunt făcute de oameni și nemernici, deci vor fi și greșeli, avem însă mulți notari români și alți cărturari și astfel voi putea face și o revizie oarecare prin ei.

La Hațeg, am scris lui Paul Olteanu, un învețiatoriu harnic. D-sa mi-a și răspuns că se angajează, dar numai pe luna venitorie, având acum examene. Cred că voi mai conveni cu el și îi voi explica mai pe larg cum să facă.

La Orășcia va aduna datele și le va revizui cu notarii, d-l Petru Dragits, protonotariu opidan, un tânăr diligent și inteligent.

La Baia de Crișiu am scris tânărului avocat dr. Silviu Moldovan – de la dânsul încă nu am primit nici un răspuns, sper însă că nu peste mult va veni încoace și atunci mă voi înțelege cu dânsul.

Lucru va fi mult, căci teritoriul comitatului e foarte mare și sunt multe subnumiri de hotare, deci va trebui timp mai îndelungat.

Eu din parte-mi promit că voi face tot posibilul, ca să capeți date cât se poate de exacte.

Avem și o mapă, a întregului comitat, de pe care încă se văd multe numiri de hotare – de cumva te-ai putea folosi de ea, și-o aș trimite. Ar fi bine, să te

repezi odată până aci, că ai putea capata și mai multe date – apoi și muzeul de aici, merită multă atențiune.

De ce nu ne scrii mai des să știm cum te afli. Noi pe aici o ducem tot precum o ști, cu multe lupte și amerejiuni.

În timpul din urmă amavilu se mai potențiază prin nefericitele lupte și sfezi între noi, apoi nu suntem de tot în curat nici în judecățile noastre de pe acolo, – nu-i cine să ne lumineze. Mai scriene ceva. Despre rezultatele ulterioare te voi avisa la timp.

Primește atât din partea mea, cât și a soției mele, cele mai sincere salutări.

Te strâng de mână cu frăția.

Francisc Hossu L.

adv.

II

Deva, 27 martie 1893

IUBITE AMICE!

Epistola ta din 18 Faur a.c. în care (î)mi faci complimente și în care ne trimiți fotografiile tale, o am primit cu bucurie, dar nu ți-am răspuns deloc, fiindcă mai așteptam din două locuri numirile de hotare și anumit din cercul Orăștie (fostul scaun) și din părțile de peste Mureș, adică din cercul Gioagului.

Acum sunt în pozițiune a-ți le trimite și acestea. Mai astă vară, ți-am trimis și două mape, nu știu dacă le-ai primit, de cumva nu le-ai primit, scrie-mi să ți le procur, fiindcă și acele cuprind multe numiri interesante.

Ce se ține de remunerarea celor ce au adunat și descris, acele numiri n-ai să faci nimic, că le-am complanat eu acele, fără spese mari – cât pentru D-l Paul Olteanu, am să-ți notific că D-sa e în stare bună și prin urmare nu cred că ar aștepta ceva remunerațiune banală, ci tu îi scrie o epistolă și de chiar voiești a-l remunera trimite-i ceva cărți de suvenire, de alminterea poți să-l întrebi, dacă va aștepta și ceva remunerațiune. Ți trimit și finea articolelor „A daco-romanius”. În cercurile politice maghiare, acel tractat infam a făcut mare zvon. De curând un deputat maghiar a adus în discuțiune acel tractat și în dieta din Budapesta și acum ziarele politice scriu articli de fond cu multă patimă și provoacă pe miniștri, să ia măsuri aspre contra politicilor și literaților români.

Autorul nu se știe încă. Acum se tipărește în broșuri, pentru a-l lăți în toată Ungaria și Tra(nsilva)nia. Și eu am citit bârfele lui Bagyi, alias Bodescu, dar afară de dânsul, pe la anii 1878, pe când eram pe la censura de avocat s-au aflat și alți tineri români din Pesta, în frunte cu George Șerbu, acum deputat dietal, guvernamental cari scriau contra politicilor și bărbaților de stat din România, ca Brătianu, Cogălniceanu și alții, în modul cel mai scârbos.

Mi aduc aminte, ca pe acel timp eu i-am atacat foarte aspru în Gazetă Tra(silva)niei scriind mai mulți articli. De aș căuta așa afla acei numeri.

Glasul meu nu a răsunat în pustie căci mișei demascați, s-au rușinat și consorțiul (că făcuseră un consorțiu pe lângă ziarul de atunci Kozerdek) s-a dizolvat, motivul era un Zamfir Rozescu, care apoi a și căpătat un os de ros, pe care roade poate și azi.

Relativ la chestiunea bisericii noastre, află iubite amice că luptele politice, așa de tare ne-au rărit și puterile ce ne apasă într-atâta ni-a (î)nădușit, încât cu greu a-i putea începe o activitate mai roditoare, mai ales atunci, când chestiunea nu s-a sulenat de oameni competenți și cu o rezoluțiune fermă.

Pentru aceea ți-am amintit cauza aceasta, ca având timp, să faci tu o expunere obiectivă și să ne dai o directivă și instrucție neformală, că ce și cum ar fi de făcut.

Acum atârnă mult și de la alegerea de mitropolit, ce se va face în luna venitorie. Am citit chestionarul istoric ce se publică în „Gazeta” și „Telegraful român” din Sibiu. Relativ la această chestiune dă-mi voie să-ți fac o propunere.

Vei ști prea bine, că oamenii noștri, sunt foarte nepăsători și că publicațiunile din ziare de zi se trec iute cu vederea – apoi numerii ziarelor se pot pierde și mai pot fi de aceia care nu au acele ziare (că „Tribuna” i-a făcut mare concurenția amicului Mureșianu)

Chestiunea e cu mult mai momentoasă, deci ar trebui a afla un mijloc prin care întrebările ce le faci să se răspândească mai bine drept aceea eu ași fi de părere ca întrebările să le tipărești separat așa, ca să fie loc de a se putea face cel puțin însemnări la eventualele răspunsuri – apoi acele coale să le trimiți la Asociațiunea Transilvaniei, ca să le împartă la Despărțăminte – apoi pe la reuniunile învățătorilor și a Reuniunilor femeilor (că și de acela sunt multe azi), pe la bărbați mai zeloși ai noștri și mai presus de toate, să te adresezi la Metropoliții și episcopii români, ca ei, prin circulare sau alte căi să le trimită preoților și să le recomande în atențiune, adunarea răspunsurilor și atunci cred, că vei putea căpăta un material mai bogat decât cu simpla publicare prin ziare.

Vezi cugetă asupra celor ce ți le amintu mai sus. Revenind iarăși la epistola ta ultima, primește mulțumita noastră, pentru fotografiile trimise, cu asigurarea că îndată ocasiune vei primi și ale noastre.

Cuvintele măgulitoare, ce ni le adresezi, deși nu sunt vrednic de ele, mi vor fi totdeauna o dulce mângâiere, că apreciezi neînsemnatele mele lupte, ce le port cu cea mai curată inimă și fără să contezi cândva la o recunoștință. Cea mai perfectă a mea mulțumire va fi, dacă voi avea conștiința liniștită, că mi-am făcut datoria de român.

În luna mai, precum ți-am scris – dacă nu vor fi piedici extraordinare – ne vom vedea. Te voi aviza. Am fost în mare nedumerire pentru alegerile de la Academie. Tribuniștii buciumau foarte că mahomedul lor I(oan) Slavici va fi ales desigur, că e prieten cu Sturdia. Tu vei ști mai bine, încât este adevărat – eu însă cred, că alegerea lui S(lavici) nu ar face nici o cinste Academiei.

Și acum primește cordialele noastre salutări.

*Al tău sincer amic
Francisc*

III

Deva, 16 mai 1893

IUBITE AMICE!

În luna aceasta și în cea trecută, am fost mai tot dus de pe acasă – apoi am avut adunări și în alte lucruri mai însemnate – iată cauza pentru ce nu ți-am putut răspunde la amabilele tale scrisori.

Am fost și eu de față la alegerea de mitropolit și fără să mă laud am contribuit și eu, după puterile mele la rezultatul ce s-a obținut, prin aceea, că împreună cu câțiva amici de principii, am operat și am propagat principiile tale, dezvoltate în publicațiunile din „Gazetă”.

Trebuie să știi iubite amice că publicațiunile tale, au făcut neprețuite impresiuni în clerul greco-catolic și în butul tuturor papistașilor de la Blasiu, preoțimea noastră, formal s-a electrizat de cele citite.

În conferințele premergătoare, când protopopul Rusu s-a provocat la actele sale și arătat pericolul ce amenință biserica noastră, preoțimea a erupt în strigăte entuziaste, zicând „că nu voim să ne facem papistași”, noi avem să ținem la biserica noastră națională română și c.l.

Eu ce e drept, aș fi așteptat mai mult de la deputații din Blasiu, dar între împrejurările de astăzi, apoi față de cele publicate în foaia „Unirea”, și uneltirile papistașilor din Blasiu și cât s-a făcut, este un pas (î)nainte.

Se înțelege că m-am îngrijit ca să nu poată iezuiții noștri, cuprinde mult teren, persiflându-i cât am putut mai simțitoriu.

Viitorul mitropolit încă va pute(a) vede(a) că ce spirit domnește azi și cred, că va fi mai puțin papistaș ca cei ce au fost consilierii fostului mitropolit.

Noi așa credem că Mihalyi va fi întărit și că el va și fi un archireu vrednic – apoi vom stărui și noi, a-l mai informa și a-l mai îndemna.

Chestionarul l-am primit și l-am împărțit. Dacă vei mai trimite vreo 10-20 exemplare, le voi împărți și acele.

De altminteră eu și acum te consult, să faci cum ți-am scris, adică să te pui în conțelegere cu ep(isco)pii de ambele confesiuni (Telegraful român, organul lui Miron încă mai publică chestionarul) și apoi cu Reuniunile învățătorești, ș.c.l.

Alaltăieri a fost pe aci academicianul Ionescu. L-am primit cu toată onoarea cuvenită unui bărbat distins ca el. A fost pe la Huniadora, apoi la Orascia și azi e dus la Densuși și Grădiște, cu Olteanu.

Planul nostru, de a merge pe 20 mai la București s-a schimbat, deoarece soacra mea e foarte bolnavă, încât nu știm momentul, când vom fi avizați de a ne duce la socri și așa nu cutezăm a întreprinde o călătorie mai mare.

Nu am renunțat însă de tot, căci sperăm a putea merge cel puțin la toamnă. Regretăm mult dar nu avem ce face. Bine faci că mai scrii prin „Gazetă”, căci cei de la „Tribuna”, s-au pus cu toate puterile, ca să discrediteze pe bietul Mureșianu – apoi nici el nu are pe nime pe lângă sine și nici nu știe tracta cu lumea cum ar trebui.

La Tribuniști/le-au mai venit în ajutoriu și „Unirea” din Blasiu, încât azi „Gazeta” și respectiv Mureșianu e formal discreditat și ideile Tribuniștilor încep a prinde rădăcini în cele mai multe locuri, cât trebuie să ne punem la lupte formale, ca să mai molcomim pe unii și alții.

Mai ales tinerimea modernă e trâmbița „Tribunei” – apoi răul vine și de acolo, că cei din România cunosc prea puțin relațiunile noastre de pe aici și așa fanfaronadele tribuniștilor fac opiniune falsă pe la noi.

Cinste și omenie D-lui Stursa, dar D-sa prin protejarea lor, ne-a făcut nespuse greutăți și pagube politice. Dar las că despre aceste în persoană.

Vezi dacă nu putem merge noi, fă-ți câteva săptămâni de vacanță și vină tu aici. Spune lui Frâncu și alții de pe acolo, ca să mai formeze pe oamenii noștri de pe acolo și să nu-i lase a fi trași pe sfoara tribuniștilor. Spune-i salutări de la noi.

Sperând că într-o bună dimineață ne vei surprinde, te salutăm cu cordialitate.

Francisc Hossu

IV

ILUSTRE

Încă fiind în Bistrița, am căpătat de la Il(ustritatea) V(oastră) câteva exemplare din magistralul chestionar, pentru adunarea tradițiunilor istorice. Nu am apucat a mă uita cu de-amănunțul peste el, căci le-am dat la niște preoți de pe Valea Rodnei, cari o să ne comunice una alta, de prin ținuturile acelea.

Vă rog acum cu adânc regret ca în cazul dacă mai dispuneți de exempl(are) din chestionar să bine voți a trimite câteva ex(emplare) (eventual unul) la adresa mea, umilit subscrisului; căci fiind în pozițiune favorabilă aș putea face bune isprăvi.

Curând am să mai trimit Il(ustrității) V(oastre) câteva documente istorice, când o să împărtășesc una alta Il(ustrității) V(oastre).

Cu distinsă stimă al Il(ustrității) V(oastre) devotat serv.

Gavril Todica

elev gimn(aziul) sup(erior)

Blaj (Balázsfalva)

10/22 sept. 1895

Transilv(ania) La Gymnas(iu)

V

PREA STIMATE DOMNULE DENSUȘIANU !

În înțelesul scrisorii Dv. din 28 x m-am interesat de Grădiștea Muncelului și de cetatea Marcului.

Cătunul Grădiștea e lângă pâraul Beriului, care curge și pe la Orăștie. Ruinele cetății sunt de la Grădiște în sus, aproape de izvoarele pâraului.

Prin părțile locului am câțiva preoți cunoscuți, am scris la unul, care în toată vara umblă pe la ruinele cetății, dar până acuma nu mi-a răspuns. Poate să-l întâlnesc zilele acestea prin Orăștie. Adresa: Basiliu Boteanu, preot gr. ort. Ludești, poșta Szászváros, Transilvania.

În legătură cu cetatea de la Grădiștea fiscală am aflat unele amintiri și o legendă de la dl. Ioan Popovici, care le-a scris acuș vreo 20 de ani în foiletoane de-ale „Telegrafului Rom(ân)” din Sibiu. Amintirile și legenda se referă mai mult la cetatea de la Cioclovina (cetatea Marcului?) între Grădiște și izvoarele Streiului. Aici se află și o peșteră despre care se zice, că era în legătură cu cetatea de la Grădiște. Întrucât voi afla ceva ulterior, bucuros vă comunic tot.

*Cu distinsă stimă
Gavr(il) Todica
contabil*

VI

Băsești, 10 noem. 1894

IUBITE AMICE !

Îndată după primirea corespondenței de datul 17 oct. a.c. m-am dus la directorul muzeului din Deva și l-am rugat ca să-mi dea analele și catalogul de care-mi scria-i.

Mi-a și dat un tom, dar celălalt nu mi l-a putut da, deoarece zicea – e mare dezordine în local unde stau acele cărți, dar mi-a promis că va căuta și tomul care lipsește.

Între aceste eu am trebuit să vin aici, la moșia socrului meu, unde se află și soția mea, ca să punem la cale cele mai necesare ale economiei, dar la plecare am dispus ca adjunctul meu să-ți trimită analele, de loc ce le va primi de la directorul muzeului, și cred că până acuma le vei fi și căpătat.

Zici că nu ți-am scris de mult. Într-adevăr regret, că nu ți-am putut scrie multă vreme, dar cred că vei fi aflat câtă luptă și ocupațiune am avut mai bine de un an de zile, cu procesul memorandumului și cu politica, că ne consumă toate puterile și ne răpesc atâta timp.

Nu mai sfârșim cu conferințele și cu călătoriile – încât de un timp și mai cu seama de când socrul meu e în închisorile de la Vațiu, atât eu, cât mai ales soția mea, absentam cu lunile de acasă și tot mereu suntem într-o agitațiune consumatorie.

Ea mai mult la moșia părinților, eu când aici, când pe la Deva, ca să mai pun la cale cele mai urgente lucruri, iar socrul în Vați. Iată cum trăim acuma. De aceea nu lua în nume de rău, că nu ți-am scris atâta timp, căci pentru aceea cu multă dragoste ne aducem aminte de tine și adesea, în momente mai liniștite te pomenim.

Sperăm însă, că va trece și acest (?) de la noi și atunci vom corespunda mai des.

Tocmai ca și tine și noi dorim mult să aflăm că ce mai faci, și să ne scrii, când vom putea conveni.

Așteptăm cu multă nerăbdare să vedem când vei termina și tu cu lucrările tale, ca apoi, drept pauză și bucurie să facem o zi de veselie, petrecând veseli împreună.

Salutări cordiale de la soția mea, iar eu (i)ți strâng mâna cu iubire și amicia.

Fr. Hossu Long., adv.

VII

Deva, 22 febr. 1896

IUBITE AMICE !

Cunoscând puțini dintre învățătorii noștri de pe aici, m-am adresat fratelui Olteanu de la Hațeg, ca împreună cu Nicolae Sânzian, să-mi compună o listă.

D-sa mi-a și răspuns și ca să vezi ce părere are (î)ți aclud scrisoarea lui, în care-mi comunica numele acelor la care te-ai putea adresa.

De cumva (î)mi vei trimite și mie câteva exemplare, le voi împărți la cunoscuții mei de pe aici.

Împregiurărilor fatale, în care am ajuns în anii din urmă și mai ales după luptele grele politice, care ne-au copleșit, ne-au împiedicat a merge la București ca să mai convenim, căci văd că tu ți-ai propus a nu mai veni în patria – nici după cei 9 ani, de care era vorba.

Sperăm însă, ca în primăvara aceasta te vom surprinde, ca să te răpim iarăși pe câteva zile, de la lucrul care-l așteptăm cu încordată dorința să-l vedem terminat.

Ni-ar place însă mai mult dacă ți-ai rumpe și tu câteva zile și ai veni (î)nainte de ce ne-am duce noi.

Poftindu-ți tot binele și salutându-te cu frăția, rămân întotdeauna al tău sincer stimat amic.

*Francisc Hossu L.
av.*

**DE LA CORESPONDANCE DE NICOLAE DENSUȘIANU
CONCERNANT LA DIFFUSION DU QUESTIONNAIRE HISTORIQUE ET
L'ACCUMULATION DES DATES POUR L'OEUVRE
„DACIA PREISTORICĂ”**

R é s u m é

Depuis l'année 1885, Nicolae Densușianu passa à la préparation d'un grand ouvrage „Dacia preistorică” avec le but de reconstituer l'histoire du peuple roumain entre le III-ème et le XII-ème siècle. Pour l'accumulation de cet impressionnant matériel documentaire, Nicolae Densușianu élaborait un questionnaire historique avec l'intention de le diffuser dans toutes les provinces roumaines. Pour être mieux connu il publia ce questionnaire dans les principaux journaux roumains: „Gazeta Transilvaniei” et „Telegraful Român”.

Conseillé par son ami Francisc Hossu Longin, le grand historien a passé à la diffusion du questionnaire historique qui avait deux parties distinctes, par l'entremise de l'ASTRA, et par l'entremise des autres institutions culturelles, mais notamment avec l'aide de ses amis. Une riche correspondance s'est liée avec l'avocat de Deva, Francisc Hossu Longin. Pendant les années 1894-1895, la correspondance s'est déroulée entre București et Băsești, où Francisc Hossu Longin avec son épouse, la fille du Gheorghe Pop de Băsești, se soignaient de la propriété de grand lutteur, impliqué dans le procès du Memorandum et puis condamné à la prison de Vatz.

Francisc Hossu Longin a soutenu Nicolae Densușianu dans la diffusion du questionnaire historique et aussi dans l'acquisition des publications ou documents nécessaires pour l'élaboration de l'œuvre „Dacia preistorică”.

Le grand historien a été aidé dans la diffusion du questionnaire historique par le jeune élève Gavril Todica, qui avait une grande estime pour lui.

La correspondance entre Nicolae Densușianu et Francisc Hossu Longin et Gavril Todica illustre les efforts faites par le grand historien dans la réalisation de la plus grande œuvre dédiée à l'histoire du peuple roumains: „Dacia preistorică”.